

Kroniek 20

Historisch Genootschap
Rotterdam

Kroniek nieuwe reeks: nummer 20, december 2018

'Komt herwaarts, geeft geen moed verloren! Gij weet het, de edele vrouwe Van Dooren, Was steeds, o Armen!, uw Vriendin. Zij is niet meer, doch bij haar sterven, Liet zij haar goed'ren d'armen erven, En ging het rijk der Zaal'gen in', klonk het op 1 december 1843.

Op die dag werd aan de Korte Hoogstraat een bedelingshuis geopend. Vanuit dat huis konden de Rotterdamse armen en behoeftigen, mits 'van een braaf levensgedrag' uitdelingen ontvangen. Altijd in natura.

Het bedelingshuis stond naast de voormalige woning van Maria Catharina van Dooren (1769-1832) waarin onder de naam van M.C. van Dooren's Vrouwengesticht van Weldadigheid sinds het overlijden van de stichteres een zestal ongehuwde Rooms Katholieke dames woonde. Van Dooren, de enige en ongehuwde dochter van een rijke manufacturier had zich ook tijdens haar leven al vele malen ingezet voor de Rotterdamse armen. Haar werk wordt tot op de dag van vandaag voortgezet door de Stichting FondsDBL.

Van de voorzitter

Zoals in de vorige Kroniek al gezegd, werd op de Open Monumentendag in Rotterdam het schildje van Roterodamum voor de beste particuliere restauratie van het jaar uitgereikt aan de eigenaren van een voornaam huis aan de Westersingel. Dit grote stadshuis werd grondig binnen en buiten gerestaureerd en kreeg zijn functie als woonhuis weer terug. Het past in een steeds groter aantal negentiende en vroeg-twintigste eeuwse panden die fraai en met gevoel worden hersteld en een passende bestemming krijgen.

Hieronder vallen ook – onder meer – het woonhuis Schiekade 77, gebouwd door de toen nog jonge architect Buskens, en het beroemde restaurant Courzand op Heijplaat. Schiekade 77 werd aangekocht door Stadsherstel Historisch Rotterdam NV. Het is als woonhuis aan een toen nog open Schie eind negentiende eeuw gebouwd en in de loop der tijd enkele keren verbouwd tot bank- en later verzekeringskantoor. Toen die verbouwingen werden verwijderd door Stadsherstel kwamen de weelderige stucplafonds en andere versieringen weer in het zicht. Deze werden zorgvuldig gerestaureerd. Het resultaat is een erg mooie restauratie, ook van het interieur. Courzand is een apart verhaal. Welbekend bij velen (zo niet allen) die met de haven te maken hebben en hadden, raakte dit ‘dorpshuis’ van de Rotterdamse Droogdok Maatschappij de laatste jaren in verval en werd de toekomst onzeker.

Het is aan ondernemer John de Roode te danken dat Courzand is gered en weer in twintiger jaren luister is teruggebracht. Hoe de heer De Roode hiertoe kwam is zeker het vermelden waard. Als frequente bezoeker had hij wel interesse in een groot scheepsmodel dat in het restaurant was opgesteld. Toen hij er weer eens naar vroeg bij de uitbater van het zeltogende geheel, kreeg hij als antwoord dat hij bij het model de hele zaak wel kon overnemen. Zo gezegd, zo gedaan. Het resultaat mag er zijn, terug naar de twintiger jaren met weglating van de later aan-gebrachte verlaagde plafonds en met vele (grote) foto’s en scheepsmodellen uit de Rotterdamse haven- en scheepsbouwhistorie. De excursie in oktober bracht ons erheen, waarbij wij de heer De Roode een schildje, een eervolle vermelding en vele complimenten gaven. Brengt U eens een bezoek, het is zeer de moeite waard.

Het is echter nog lang niet overal vanzelfsprekend dat waardevolle panden onderhoud krijgen. Het grote koetshuis achter Parklaan 11 verkeert in een ernstig verwaarloosde toestand en afbraak dreigt. Niet alleen het gebouw maar ook de historische context is van groot belang, reden waarom Roterodamum aan de Gemeente gevraagd heeft het gebouw op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Voor de goede orde; de bank die op hetzelfde adres het in de tachtiger jaren gebouwde pand huurt, heeft met de onderhoudstoestand van het achterliggende koetshuis niets te maken.

Tenslotte: volgend jaar memoreren we honderd jaar vrouwenkiesrecht. Er zullen verschillende Wel & Wee Café’s aan worden gewijd. Ik wens U veel leesplezier met deze *Kroniek*.

Frank Roos, voorzitter

Colofon

Kroniek is het ledenblad van het Historisch Genootschap Roterodamum.

Redactie:

Sjaak van der Velden, redactieKroniek@live.nl

Basisontwerp en art direction:

Puck Gescher, Studio Gescher BNO

Medewerker aan dit nummer:

Cees Bronsveld, Alma Ploeger, René Stork, Siebe

Thissen

Druk:

Printvisie, Rotterdam

Lidmaatschap:

Kroniek hoort bij het lidmaatschap van het

Historisch Genootschap Roterodamum.

Een lidmaatschap kost 35 euro per jaar.

Secretariaat:

C. Hartsuiker, Postbus 23538, 3001 KM Rotterdam

telefoon 0184-68 22 91

bank NL07 INGB 0000 077300

www.rotterdamum.nl

Kopij volgend nummer:

Kopij voor *Kroniek* 2019 nummer 21 moet uiterlijk 15 januari 2019 binnen zijn bij de redactie.

Ontvangt u de digitale nieuwsbrief van Roterodamum nog niet? Stuur een email naar rotterdamum@rotterdamum.nl

en we plaatsen u op de verzendlijst.

En heeft u onze facebookpagina al eens bezocht?

www.facebook.com/rotterdamum

Ook kunt u Roterodamum op Twitter volgen

@HGRoterodamum

Foto omslag: eigen collectie

De afbeelding is getekend door A.C Valois en heeft als voorbeeld gediend voor een aantal schilderijen.

Agenda

Rotterdams Jaarboekje 2018

donderdag 6 december 2018

**inloop 16.30 uur, programma 17.00 tot 18.00 uur
borrel tot 19.30 uur**

locatie: KINO,

Gouvernestraat 129-133, 3014 PM Rotterdam

De presentatie van het *Rotterdams Jaarboekje 2018*, tevens Historisch Wel & Wee Café van Roterodamum, vindt plaats in filmzaal 4 bij KINO (oude Lantaren/ 't Venster).

Jantje Steenhuis, Stadsarchivaris en bestuurslid Roterodamum verzorgt een korte toelichting op het *Rotterdams Jaarboekje 2018*. Het *Rotterdams Jaarboekje* is een uitgave van het Stadsarchief Rotterdam en verscheen voor het eerst in 1888.

De bioscoopcultuur zoals die zich tijdens de wederopbouw ontwikkelde staat centraal in het programma. Bij de wederopbouw van Rotterdam denken we al snel aan soberheid en tucht. Maar is dat wel het hele verhaal? In de bioscoop kregen Rotterdammers een totaal andere wereld voorgeschoteld: Hollywood-films vol glamour, erotiek en avontuur. Op het witte doek leek het alsof iedere Amerikaan een auto en een goed gevulde koelkast had, terwijl de meeste Rotterdammers daar alleen maar van konden dromen en amper de touwtjes aan elkaar konden knopen. André van der Velden, mediahistoricus en verbonden aan de Rijksuniversiteit Utrecht houdt een lezing over ‘Terugkeer van een sterk merk – de wederopbouw van het naoorlogse Tuschinski concern’. Thunnis van Oort, eveneens mediahistoricus, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en aan Oxford Brookes University, gaat aan de hand van filmbeelden in op ‘Hollywood tussen de heipalen – Rotterdamse bioscoopbezoekers in de jaren 50’.

Na de uitreiking van het eerste exemplaar van het *Rotterdams Jaarboekje 2018* is er een borrel!

De reizen van Willem de Wijs

donderdag 17 januari 2019

**nloop 17.00 uur, programma 17.30 tot 18.30 uur
borrel tot 19.30 uur**

locatie: Grand Cafe La Buvette

Coolsingel 104, 3011 AG Rotterdam

Rotterdammer Willem de Wijs (1696-1756) overleefde tien VOC-reizen naar Azië en klimt op tot de hoogste rangen aan boord. De Wijs groeit uit tot één van de meest ervaren zeelieden van zijn tijd.

De Wijs maakt furore door aan de Kaapse kust een verloren gewaand schip te redden. Hij mengt zich in private handel, vonnist over een geval van ‘sodomie’ en wordt uitgedaagd door opstandige opvarenden. De Wijs overleeft natuurgeweld, uitputting en ziekte.

Oorlog en kapers liggen altijd op de loer.

De VOC en de zee beheersen de Rotterdamse familie De Wijs. Vaders, zoons en neven varen uit, sommigen sterven in de Oost. Willem ontworstelt zich aan de achterbuurten. Maar in zijn huwelijken is tegenspoed nooit afwezig.

Jelmer Krom raakte gefascineerd door De Wijs en de maritieme achttiende eeuw. Hij reconstrueerde dit waargebeurde zeemansleven in het boek *De reizen van Willem de Wijs* aan de hand van archiefmateriaal uit onder meer Stadsarchief Rotterdam en het Maritiem Museum Rotterdam. Tijdens het HW&WC vertelt hij over zijn bevindingen.

We sluiten dit HW&WC feestelijk af, en luiden het nieuwe jaar in met muziek van Marjolein Meijers, met haar vaste begeleiders Water en Onno Kuijpers. Ook zij nemen ons vanuit Rotterdam mee over de wereld, naar Ierland, Bulgarije en Turkije, met een grote zwaai naar Amerika, Marjolein Meijers is thuis op alle muzikale fronten, niks te dol. Haar liedjes verdragen een Rotterdamse ziel. Wat dacht u hiervan: ‘Als in plaats van bloed, de Maas door je aaaaadren stroomt.....dan weet je.....ik hoor bij deze stad...’.

Marjolein Meijers en haar begeleiders.

100 jaar Vrouwenkiesrecht

donderdag 28 februari 2019

**inloop 17.00 uur, programma 17.30 tot 18.30 uur
borrel tot 19.00 uur**

locatie: De Machinist

Willem Buytewechstraat 45, 3024 BK Rotterdam

In 1918 vinden de eerste verkiezingen van de Tweede Kamer met algemeen mannenkiesrecht plaats. Vrouwen hebben dan nog geen kiesrecht, maar kunnen wel gekozen worden, omdat vrouwen in 1917 wel het passief kiesrecht hadden gekregen. Suze Groeneweg, Rotterdamse, kon daardoor als eerste vrouw in de Tweede Kamer worden gekozen en

wel voor de Sociaal Democratische Arbeidspartij (SDAP). Een jaar later, in 1919, verdwijnen de grondwettelijke belemmeringen om vrouwen het kiesrecht te verlenen.

Volgens René Spork van het Stadsarchief Rotterdam is het aan de eensgezindheid en het doorzettingsvermogen van Rotterdammers te danken, dat de weg werd vrijgemaakt voor het kiesrecht voor vrouwen. Of dat echt waar is of niet laten we in het midden, maar in ieder geval is er alle reden voor Roterodamum om 100 jaar Vrouwenkiesrecht te vieren.

Als er iemand is die alles weet van de geschiedenis van de Nederlandse vrouw is dat historica Els Kloek. Met *1001 Vrouwen uit de Nederlandse geschiedenis* is zij bij een breed publiek bekend geworden. Het boek was genomineerd voor de Libris Geschiedenis Prijs van 2013 en werd in 2016 benoemd tot Beste geschiedenisboek aller tijden door de lezers van het *Historisch Nieuwsblad*.

Els Kloek schreef diverse boeken, alleen of met anderen. Zo verschenen onder meer *Kenau. De heldhaftige zakenvrouw uit Haarlem* en *Vrouw des huizes. Een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huis-*

Suze Groenweg, 1875-1940.

vrouw. Haar grootste project: *1001 vrouwen in de twintigste eeuw* verscheen in oktober 2018.

Aan de hand van *1001 vrouwen in de twintigste eeuw*, zoomt Els Kloek in op Rotterdamse vrouwen en op het vrouwenkiesrecht. <

UIT DE VERENIGING

Boodschap van het Genootschap: e-mailadressen gevraagd!

We willen onze Roterodamum-leden vaker en sneller gaan informeren over actuele gebeurtenissen omtrent ons Genootschap. Daarom gaan we onze digitale Nieuwsbrief verbeteren en uitbreiden. Ook willen we voor onze leden zo veel mogelijk activiteiten overal in de stad signaleren, die met de geschiedenis van Rotterdam te maken hebben, zoals tentoonstellingen, presentaties en voordrachten. Onze Roterodamum-Nieuwsbrief zal zo'n acht keer per jaar gaan verschijnen. Alléén in digitale vorm. Het verenigingsblad De Kroniek blijft overigens verschijnen in gedrukte versie. (Nu nog vier keer per jaar, maar het is niet zeker of we deze frequentie organisatorisch en financieel kunnen volhouden.) Daarom onze vraag: wie dat nog niet heeft gedaan verzoeken wij dringend het eigen e-mailadres door te geven aan de ledenadministratie roterodamum@roterodamum.nl

Als u op de hoogte wil blijven van alle interessante historische evenementen van Rotterdam, dan gaat deze digitale Nieuwsbrief van Roterodamum uw beste informatiebron worden.

Judith van Gilst

Contributie 2019

Ingesloten bij deze Kroniek vindt u de acceptgiro voor de betaling van de contributie voor 2019. Degene die een machtiging hebben afgegeven ontvangen geen acceptgiro. Het bedrag ad € 35,00 wordt half januari 2019 afgeschreven. Omdat wij alleen een naam en geen adressen vermeld krijgen verzoeken wij u vriendelijk om bij uw betaling uw lidnummer te vermelden. Dit lidnummer vindt u in het witte vak achter het bedrag en onderaan op de witte balk en begint met een '9'. Betalingen graag voor 31 januari 2019. Met vriendelijke groeten, Coby Hartsuiker, administratie HGR

2018. Een jaar loopt ten einde

tekst Sjaak van der Velden

Precies een eeuw geleden kwam er ook een einde aan een jaar, zoals dat gaat. Dat jaar, 1918, was echter wel een heel bijzonder jaar. In de vorige Kroniek hebben we al kunnen lezen dat er een mislukte poging tot revolutie plaatsvond. Veel belangrijker was echter dat er toen een eind kwam aan vier jaar bloedvergieten op grote schaal. De Eerste Wereldoorlog liep af met een nederlaag voor de Centralen (Duitsland, Oostenrijk-Hongarije, Bulgarije en het Ottomaanse rijk) terwijl ongeveer twintig miljoen doden waren te betreuren. Doden waaraan de juichende menigtes, die hun soldaten in diverse landen uitgeleide deden toen ze naar het front vertrokken, niet zullen hebben gedacht. Die zagen heroïsme voor hun zonen en geliefden in het verschiet. Europa kreeg in plaats van helden echter een prominente plaats in de wereldlijst van massa slachtingen, vlak na opstanden in China en de veroveringen van Djenghis Khan. Twintig jaar later deed het oude continent in samenwerking met Japan het nog eens over en vestigde zich toen met 60 miljoen verwoeste levens stevig bovenaan de lijst.

Tijdens oorlogen, we weten het tegenwoordig weer al te goed, komen vluchtelingenstromen op gang. Mensen die part noch deel denken en wensen te hebben aan het conflict verlaten huis en haard om elders een veilig heenkomen te vinden. Dat gebeurde tijdens de Eerste Wereldoorlog ook in Nederland en Rotterdam waren een geliefde plaats om neer te strijken omdat ons land neutraal bleef. De toenmalige vorstin sprak namens de regering aan het begin van de oorlog, in september 1914, de volgende woorden uit: 'Diep begaan met het lot van alle volken, die in den krijg zijn meegesleept, draagt Nederland de buitengewone lasten, die het worden opgelegd, gewillig en ontvangt met open armen alle ongelukkigen, die binnen zijn grenzen een toevlucht zoeken'.

Belgen massaal naar het noorden

Al heel snel na deze uitspraak kwam de eerste stroom op gang. In België belegden de Duitsers Antwerpen en dat leidde tot een grote uitstroom van zuiderburen richting het noorden. Begin oktober arriveerden alleen al in Rotterdam 23.000 Belgische vluchtelingen. Zij werden allen ondergebracht, in openbare gebouwen en bij particulieren. Een ware daad van menslievendheid. Na de capitulatie gingen de meesten huiswaarts maar ongeveer 5.000 vertrouwden het niet en bleven hier. In de loop van de oorlog kwamen er nog 4.000 bij. Ook toen leverde de toestroom van zovelen problemen op. Zeker toen de gevolgen van de oorlog ook voor Nederland voelbaar werden omdat de handel in-

zakte. De werkloosheid nam toe maar ook de mensen die al langer werkloos waren, voelden soms afgunst. Die afgunst was niet heel vreemd als we ons realiseren dat de uitkeringen voor vluchtelingen in eerste instantie hoger waren dan die voor de Rotterdamse werklozen. Daarbij waren er ook nog, niet zeer veel maar wel als zeer oneerlijk ervaren, gevallen van 'pauvres honteux' ('beschaamde armen', ja het staat er echt), mensen die in België in goeden doen hadden verkeerd en daarom op last van de Minister recht hadden op een hogere uitkering. Toch is het opvallend dat er slechts weinig klachten over de Belgen bij de autoriteiten binnenkwamen. Wel gaf een enkeling, veelal anoniem, een Belg aan wegens steunfraude of deed zijn beklag over de steun aan Belgen. Zoals de werkloze die schreef: 'Nu is mijn vraag: is het niet ongehoord dat daar er hier door de stadgenoot zooveel geleden wordt dat zij [de Belgen] nog zooveel steun trekken'.

Uit alle oorlogvoerende landen

Zoals gezegd keerden veel Belgen terug, maar het bleef niet bij de zuiderburen. Later kwamen er nog 1600 Pools-Russen, 490 Duitse deserteurs, 1200 Duitse militairen (in het kader van een uitwisselingsverdrag). In totaal telde Rotterdam in 1918 15.000 vreemdelingen die vanwege de oorlogsomstandigheden hierheen waren gekomen. Ruim drie procent van de bevolking. Onder hen waren aan het eind van de oorlog ook nog eens veel Fransen die de verschrikkelijke gevechten op hun grondgebied waren ontvlucht. Voor heel Nederland waren dat er 40.000; Rotterdam kreeg te maken met bijna 4.500 Franse burgers die vaak te voet de tocht hadden gemaakt. En of het nog niet genoeg was, werd Rotterdam daarna ook de doorvoerhaven voor de repatriërende krijgsgevangenen: 37.290 Britten, 35.836 Fransen, 80 Portugezen, 1.800 Italianen, 180 Amerikanen en 130 Serviërs.

Fransen over de gastvrijheid

Dit leverde uiteraard logistieke problemen op en niet alles ging zo goed als aan het begin van de oorlog. Zo verscheen op 30 december een bericht in verscheidene kranten dat een klacht van de Fransen bevatte: 'Onze vluchtelingen zijn gehuisvest in stallen en schuren, zonder verwarming en zonder bedden. Zij slapen op vuil stroo. De burgemeesters moeten krachtens de getroffen regeling voor de ravitaillering zorgen voor rekening van de Relief-commissie. Ongeklagterwijze doet zich overal het gebrek aan organisatie gevoelen. Overal is het een 'pan'! Artikelen die men vraagt worden niet geleverd. Voor iederen stap,

Oorlog in Boijmans

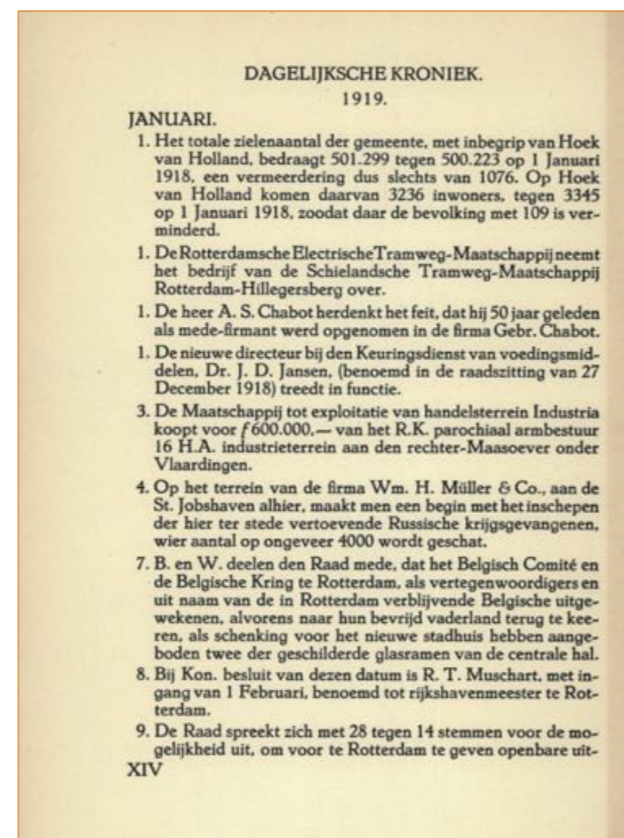
tekst Cees Bronsveld

Zo werden veel Fransen gehuisvest.

voor iedere klacht zijn zes instanties nodig, waardoor alles in wanorde geraakte. Vrouwen en kinderen zitten hier te rillen van de kou, zonder kolen, zonder warme kleeven. Dagenlang is er geen vleesch, door gebrek aan verzorging bezwijken de zwaksten. Het brood dat door de Nederlandsche regeering verschaft wordt, is niet te eten'. En zo ging het nog even door. Met de krijgsgevangenen die op doortocht waren, leek het beter te gaan. Enkelen waren behept met luis, maar besmettelijke ziekten kwamen vrijwel niet voor. Nederland droeg zijn steentje bij met 'grensconcentratiekampen' en 'afvoerdepots' maar liep aan tegen het gebrek aan scheepsgelegenheid en een gebrekkige spoorverbinding. Via Rotterdam vertrokken bijna 131.000 krijgsgevangenen van de Entente (Engelsen, Russen enz.) richting huis, waarna nog 80.000 Duitse krijgsgevangenen volgden en 300.000 Britten van het bezettingsleger in Duitsland. Een ware volksverhuizing.

Nederland maakte ruim 51 miljoen gulden kosten voor de opvang en repatriëring van vluchtelingen en militairen, een fors bedrag dat voor een fors deel door de betreffende landen werd terugbetaald, maar wel diende te worden voorgeschoten. Aan de Eerste Wereldoorlog nam Nederland niet deel, maar wel waren de gevolgen soms fors. In ieder geval op het vlak van de opvang van Belgische vluchtelingen, een aspect waarover Leenders en Orth-Sanders schreven 'De bekende pragmatiek van de Rotterdammers werd hier ten bate van de Belgische vluchtelingen aangewend.' Waarvan akte! <

Ook het Rotterdamsch Jaarboekje maakte melding van vluchtelingen en krijgsgevangenen.

Deze bijdrage is grotendeels gebaseerd op de bundel *Rotterdam en de Eerste Wereldoorlog* van Henk van der Linden, Edwin Ruis en Eric Wils uit 2016 (Uitgeverij Aspekt).

Vanaf 13 oktober is in Museum Boijmans Van Beuningen de tentoonstelling 'Boijmans in de oorlog' te zien, een tentoonstelling, aldus de ondertitel, over 'kunst en de verwoeste stad'. Een belangrijke aanleiding voor deze tentoonstelling was de afronding van een onderzoek naar wat 'roofkunst' is gaan heten: onder veelal dubieuze omstandigheden ook door Boijmans in de periode 1933-1945 uit Joods bezit verworven kunstwerken. In een persbericht liet Boijmans-directeur Sjarel Ex weten dat de vragen hierover aangaande Boijmans 'voor eens en vooral altijd' van een antwoord zijn voorzien.

nadat de Duitse oorlogsmachine begon te haperen om precies te zijn, zo meldt biograaf Krul, ging Hannema bijhouden wat hij zoal voor anderen deed: Hannema voelde de bui kennelijk al wel hangen... Een ander aspect dat in de tentoonstelling wordt belicht, is de aandacht van Hannema voor Rotterdamse kunstenaars. Na een half leven actievoeren had de Rotterdamse kunstenaar Herman Bieling vlak voor de oorlog al bij Hannema eindelijk zijn zin gekregen. Eind april 1940 mocht hij van Hannema een tentoonstelling met werk van Rotterdamse kunstenaars mede-organiseren. Tijdens de oorlog vonden er zeven van

letwat overmoedig dunkt mij, maar de erin verwoorde intentie is zondermeer oprecht. In een zaal wordt het nauwgezette historische speurwerk naar de eigendoms-geschiedenis van een aantal werken uit de Boijmans-collectie gepresenteerd. Soms kon daardoor de rechtmatige eigenaar achterhaald worden en konden er kunstwerken worden teruggegeven.

Een en ander is ook na te lezen in Ariëtte Dekker's studie *Omstreden verleden. Museum Boijmans Van Beuningen en de Tweede Wereldoorlog*, een soort catalogus bij de tentoonstelling.

Het verhaal van het museum in oorlogstijd wordt op de tentoonstelling verteld tegen de achtergrond van de stad in de oorlogsjaren in het algemeen en de kunstsector in het bijzonder. Zo is op groot formaat de indrukwekkende foto van de na het bombardement brandende stad te zien – rechts een min of meer ongeschonden Boijmans.

Mede dankzij een tegelijkertijd verschenen nieuwe, omvangrijke Hannema-biografie van Wessel Krul is er ook volop aandacht voor het handelen van de toenmalige directeur. Deze zou onder meer toetreden tot het kabinet van Mussert. Anderzijds stak Hannema herhaaldelijk zijn nek uit voor onder meer medewerkers, kunstenaars en verzamelaars, niet-Joden en Joden. 'Ik deed het allemaal voor de kunst', zei hij met zoveel woorden na de oorlog. Op enig moment,

deze 'Rotterdamse' exposities plaats. Een van de zalen die voor de huidige tentoonstelling werd ingericht door gastconservator Sandra Smets toont werk van een aantal Rotterdamse kunstenaars, waaronder Wally Elenbaas, Wout van Heusden en Marius Richters. Met volop aandacht voor de keuzes die zij maakten, voor hun lot, al dan niet het gevolg van die keuzes.

Het is een indrukwekkende tentoonstelling. De tentoonstelling is te zien tot 27 januari 2019. <

Ariëtte Dekker, Omstreden verleden. Museum Boijmans Van Beuningen en de Tweede Wereldoorlog, Rotterdam: Boijmans studie 2018

Wessel Krul, Hannema: museumdirecteur, Amsterdam: Prometheus 2018

Cees Bronsveld is socioloog en werkt aan een monografie over de Rotterdamse kunstenaar Bas van der Smit (1917-1996).

De Bergsingelkerk

tekst Johan Okkema (Monumentencommissie HGR)
beeld André Kool

Gemeentelijk monument.

Begin dit jaar vond het HW&WC plaats in de Bergsingelkerk, een kerkgebouw in de wijk Liskwartier (gebied Noord). Dit monumentale kerkgebouw is eigendom van de Gereformeerde Kerk te Rotterdam (een onderdeel van de PKN). De kerk werd op 8 april 1915 officieel in gebruik genomen tijdens een dienst waarin dominee J.H. Landwehr voorging. Architect van de kerk is Tjeerd Kuipers, een leerling van onder meer Berlage. De kerk ademt de sfeer van Berlage's baksteen architectuur met daarmee vermengd verschillende Jugendstil elementen en opmerkelijke neo-gotische ornamenten.

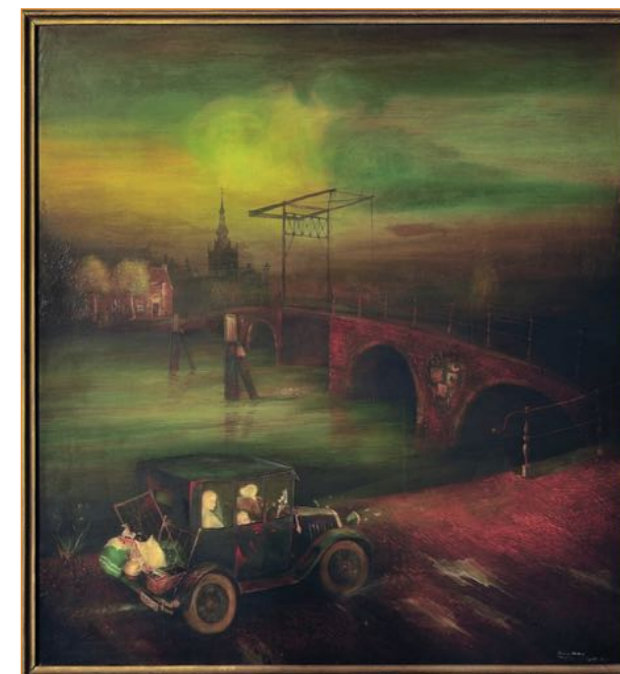
Het meest indrukwekkende onderdeel van het exterieur is de voorgevel met de beide torens, een hoge en een lage toren. In de hoge toren is een uurwerk aangebracht en zijn in 1955 vier luidklokken geplaatst. Boven het entree portaal bevindt zich een groot rozetraam. Rond het raam en in de hoge toren treft men drie fraaie zandstenen pelikanen aan. In het interieur valt het imposante preekgestoelte op. Op het podium voor deze preekstoel bevinden zich de liturgietafel, het doopvont en de lezenaar voor de lector. Het monumentale doopvont en de bronzen lezenaar (in de vorm van een adelaar) zijn afkomstig uit de in 1968 gesloten Nieuwe Zuiderkerk (Westzeedijk). Boven de preekstoel staat sinds 1988 het uit 1935 daterende Van Leeuwenorgel dat oorspronkelijk voor de inmiddels gesloopte Statensingelkerk was gebouwd. De kerkruiimte wordt overkoepeld door een indrukwekkend houten plafond waaraan nog de oorspronkelijke lichtkronen hangen. In 1977 vond in het kerkgebouw een verbouwing plaats. De kerkruiimte werd aangepast aan het verminderde aantal kerkgangers. In deze ruimte bevinden zich drie galerijen. Onder de galerij tegenover de kansel werd een zaal

gemaakt die regelmatig voor activiteiten wordt gebruikt. In de jaren negentig van de vorige eeuw kwam het voortbestaan van de kerk in gevaar. Het aantal kerkgangers was inmiddels erg teruggelopen. Niet alleen teruggelopen maar zelf drastisch verminderd en de hoge onderhoudskosten waren bijna niet meer op te brengen. Bovendien was er nogal wat achterstallig onderhoud. Er werd toen besloten het kerkgebouw te slopen en te vervangen door een woongebouw met daaronder een kleine kerkzaal. Tegen dit plan kwam veel kritiek, niet alleen van de kerkgangers maar ook van de buurtbewoners. Het gebouw was beeldbepalend voor de wijk. De protesten tegen de sloop resulteerden uiteindelijk in het besluit van de gemeente Rotterdam om het kerkgebouw de status van gemeentelijk monument te verlenen. Het kerkbestuur besloot nu het gebouw te restaureren en ook beschikbaar te stellen voor activiteiten voor de buurtbewoners. Vanwege de goede akoestiek bleek de kerk uitermate geschikt te zijn voor het geven van concerten. Er vinden regelmatig orgelconcerten plaats. Tevens maken steeds meer orkesten en koren van de kerk gebruik voor het geven van concerten en het houden van repetities. Het interieur wordt thans voor deze activiteiten aangepast. Zo is onlangs het podium vergroot ten behoeve van het geven van deze concerten. Daarnaast werd een groot gedeelte van de houten banken bekleed zodat het publiek comfortabel kan zitten. Het kerkgebouw blijft in gebruik voor de zondagse erediensten en andere kerkelijke activiteiten. Iedere zondag worden er twee diensten gehouden: 's morgens een Nederlandse dienst van de Protestantse gemeente en 's middags een dienst in het Urdu voor de Pakistaanse gemeente. <

De Heilige Familie in Overschie

tekst Siebe Thissen

Het bakstenen gebouw op de zuidwestelijke hoek van de Coolsingel, waar boekwinkel Donner vandaag is gehuisvest, staat al geruime tijd in de steigers. De meeste stadgenoten noemen het pand gewoon de ABN/AMRO-bank. Oudere Rotterdammers kennen zelfs haar voorganger nog, de Robaver of Rotterdamse Bankvereniging. Een fotomontage op de bouw-schutting loopt vooruit op de toekomst van het gebouw: volledig schoongepoetst en opgenomen in het enorme, ultra-hippe winkel-, woon- en werk-district Forum Rotterdam. Toch ontbreekt er iets aan de impressie: het kunstwerk op het dak. In 1948 had beeldend kunstenaar Gérard Héman een besloten prijsvraag gewonnen. Hij creëerde vervolgens een veertien meter lange en twee meter hoge beelden-groep: *Oorlog en Vrede*. Het was destijds een gigantisch beeld, groter had je ze niet in het Rotterdam van vlak na de bevrijding. Bovendien was het beeld één van de eerste oorlogsmonumenten. Officieus weliswaar, maar het was er wel één van formaat. Het kunstwerk werd gefinancierd door een bank, wiens reputatie in de oorlogsjaren een deuk had opgelopen. Burgers klaagden ook. Het werk zou veel te hoog zijn geplaatst: 'Slechts wie een sterke verrekijker heeft, kan het waarnemen', merkte een dagblad op. Ook al moet je weten wáár te kijken, het zou zonde zijn als de beeldengroep uit Rotterdam zou verdwijnen. Toch? Met een foto van het toekomstbeeld in mijn hand meldde ik me bij de opdrachtgever van het Forum, Multi Corporation: 'Waar is *Oorlog en Vrede* gebleven?' Eén van de directeurs stelde me gerust: 'Het kunstwerk verdwijnt niet! Het zit nog steeds op zijn plek en blijft daar ook! Bovendien wordt het werk schoongemaakt, en zullen waardevolle details eventueel worden hersteld, gereconstrueerd of opnieuw teruggebracht'. Gelukkig maar. Héman was niet alleen voor dit oorlogsmonument verantwoordelijk, maar ontwierp ook de gehele houthoude entree van het gebouw en tal van decoraties aan de gevel – hij was de regisseur van het 'decoratie-programma'. Toch is de kunstenaar een onbekende gebleven. Weinig Rotterdammers kennen zijn naam. Het is aan de inspanningen van Hans Rombouts te danken dat Héman aan de vergetelheid werd ontrukkt. Rombouts, een schoonzoon van de kunstenaar, schreef een informatieve en rijk geïllustreerde biografie (bijna 275 afbeeldingen!). Hij kon beschikken over dagboek aantekeningen, foto's, schetsen, maquettes, en nagelaten schilderijen en sculpturen. Gérard Héman was Europeaan tegen wil en dank. Hij groeide op in Duitsland en Nederland, bezocht een katholiek internaat in Frankrijk en vond in zijn half-Russische grootvader een mentor en voorbeeld (van wie hij het houtsnijden leerde). Rusland zou een blijvende invloed op Héman uitoefenen. Niet het Rusland van de Bolsjewieken, maar het oude Rusland uit de verhalen van zijn grootvader, het mystieke Rus-

Boven: *werk aan de bank, 1947.*
Onder: *'Terugkeer uit Egypte', 1950. (foto Max Dereta)*

land, het Rusland van de katholieke orthodoxie, de sprookjes en de literatuur (in 1992 zou Héman in Rotterdam volgens de Russische liturgie worden begraven). In 1933 had hij zich ingeschreven bij de Academie van Beeldende Kunsten in Rotterdam. Als student kluste hij voor de bekende Rotterdamse schilder-glazenier Marius Richters en de beeldhouwer Albert Termote (de vervaardiger van de beelden van Christiaan Huygens en Johan de Witt aan de Schiedakade). Net als beide patrons identificeerde Héman zich meer met het oude, pittoreske Rotterdam, dan met het dynamische, moderne Rotterdam. Als zelfstandig, professioneel kunstenaar nam hij vlak na de oorlog opdrachten in de openbare ruimte aan. Het decoratieprogramma op de Coolsingel was zijn meest ambitieuze project, maar veel Rotterdammers zullen zich ook zijn vrijstaande beelden op het dak van de Grote Schouwburg (nu Theater Zuidplein) herinneren. Zijn naam galmt vooral nog na in katholieke kerken. Want Gérard Héman was katholiek. Zéér katholiek. Religieus geïnspireerde kunstenaars hadden het moei-

De 'Rotterdamse Madonna', 1960.

lijk in het Rotterdam van de wederopbouw. Kunstenaars (én architecten) konden beter links, modern en vooruitstrevend zijn. Aan het katholicisme kleefde immers de traditie en het verleden. Wie wilde daarmee nog geassocieerd worden? Geleidelijk droogden de opdrachten voor Héman één voor één op. Armoede lonkte. Rombouts beschrijft hoe zijn schoonvader een nieuwe markt vond in het Rijke Roomse Leven. Héman was al een liefhebber van Madonna's, nu werd hij een specialist in het vervaardigen van Maria-beelden. Zijn atelier vulde zich met Christusfiguren aan het kruis, beelden van heiligen, kerststallen en reliëfs met Bijbelse voorstellingen, doorgaans gemaakt in opdracht van pastoors ten behoeve van de verfraaiing van hun kerkgebouwen. Die voorstellingen waren vaak niet vrij van clichés. Er moest geld worden verdiend, natuurlijk. Maar als Héman even de vrije hand kreeg of een opdrachtgever vond die in hem geloofde, overtrof hij de middelmatigheid die we zo vaak in kerken aantreffen. Hilarisch is een staaltje van moderne devotie, zijn *Rotterdamse Madonna* (1960), gemaakt voor de (Dominicaanse) kerk Het Steiger in Rotterdam. Het is mijn favoriete beeld in het boek. Twee engelen trekken de mantel van Maria vanaf de vloer omhoog. Onder haar slippers worden de skyline van Rotterdam en de Maas zichtbaar. Héman is trouwens op zijn best met anachronismen, wanneer hij Bijbelse thema's verbindt met andere historische voorstellingen. Zoals de *Terugkeer uit Egypte* (1950), geschilderd op hout, waarop de Heilige Familie in een volgepakte T-Ford in Overschie arriveert. En wat te denken van het drieluik *Vlucht naar Egypte* (1986). Op dit schilderij in olieverf, opnieuw geschilderd op een houten paneel, vlucht hetzelfde gezelschap uit Rotterdam, terwijl Duitse Heinkels de stad in brand zetten.

Héman aan het werk, 1947.

Dit (en nog véél meer) zou aan ons voorbij zijn gegaan als Hans Rombouts *Gérard Héman, de verhalenverteller* niet had geschreven. Tot voor kort wisten we ontzettend weinig over al die kunstenaars die hun stempel hebben gedrukt op de decoratieprogramma's van de wederopbouw. Daar komt eindelijk verandering in. Vaak dankzij familieleden, die zich ontfermen over een bijzondere nalatenschap. Zo schreef Jeroen van Berkel een boek over zijn vader, de beeldhouwer Johan van Berkel, verantwoordelijk voor onder meer de beelden op het Minervahuis aan de Meent. Frederik Haver Droeze publiceerde een monografie over zijn schoonvader, Ger van Iersel, maker van onder meer de Christus-gevel in de voormalige Pauluskerk. En nu is daar dan Hans Rombouts. Zijn levensbeschrijving van Gérard Héman is een uiterst welkome aanvulling op de geschiedenis van de stadsverfraaiing in Rotterdam. <

[Deze bijdrage is grotendeels gebaseerd op het boek van Hans Rombouts over Héman uit 2017. \(Stichting Héman Art\)](#)

Boeken

Wilma van Giersbergen, *Op zoek naar werk. De productieve kunstenaarsfamilies Hauck-Bakker-Van de Laar in Rotterdam 1770-1920*, Rotterdam: Uitgeverij Ad. Donker 2018, prijs: € 29,50

Op 7 september werd ten huize van de onlangs overleden uitgever Willem Donker het hier besproken boek gepresenteerd. De titel 'Op zoek naar werk' is niet de wanhopige kreet van de zojuist gepensioneerde auteur, maar slaat op het streven van de behandelde kunstenaarsfamilies

om kunstenaar te zijn, dat wil zeggen kunstenaar met voldoende inkomen. Altijd waren de kunstenaars op zoek naar werk, in en buiten Rotterdam, als leraar aan de tekenschool, als privé docent (tekenonderwijs werd vanaf circa 1750 een vast onderdeel van de beschaafde opvoeding), of decorateur. In het boek worden zes generaties kunstschilders gevolgd te beginnen met Johann Jacob Hauck (1694-ca.1769), kerk- en hofschilder in Duitsland. Zijn zoon August C. Hauck wordt de stamvader van vier generaties Rotterdamse kunstschilders. De schilderdynastie eindigt als de decorschilder Frans Bakker (1871-1944) in 1920 Rotterdam verlaat en in Nederlands-Indië gaat wonen.

De relatie tussen de kunstenaarsfamilies Hauck-Bakker-Van de Laar is gesmeed door huwelijken. Voor Rotterdam begint het allemaal als in december 1776 August Christian Hauck (1742-1801) met zijn vrouw en twee kinderen in Rotterdam arriveert. Hij wil er als portretschilder aan de slag. De in Mannheim geboren Hauck moest op zoek naar opdrachten en daarvoor vele reizen ondernemen. In Rotterdam komt in 1784 een jongeman uit Goedereede, Cornelis Bakker (1771-1849), als leerling bij hem in huis. Cornelis Bakker trouwt in 1795 met Susanna Eva Hauck (1773-1842), het enige kind van zijn leermeester. Twee van hun kinderen, Job Augustus (1796-1876) en Aren Bakker (1806-1843), worden eveneens kunstenaar. Ook raakt de familie Bakker door een huwelijk verwant aan de Rotterdamse kunstenaarsfamilie Van de Laar, van wie de historieschilder Jan Hendrik van de Laar (1807-1874) de bekendste zal worden. Zelfs Van de Laar, zo leert ons zijn bewaard gebleven kasboekje, kon nauwelijks van zijn kunstwerken leven en gaf tekenlessen..

Honderd jaar lang spelen genoemde kunstenaars in Rotterdam als tekenleraar een grote rol in het onderwijs bij het tekengenootschap 'Hierdoor tot Hooger' en de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen.

Is dit nu in het kort waar het om gaat? De beschrijving van het leven van voortploeterende kunstenaarsfamilies over een periode van 150 jaar? Nee, het bijzondere van het boek is dat het de ateliernalatenschap beschrijft (met gedegen informatie in overzichtelijke

bijlagen) van de betrokken kunstenaars. Voor zover bekend zijn er in Nederland slechts vier achttiende-eeuwse ateliernalatenschappen in particulier bezit die (gedeeltelijk) intact zijn gebleven. De hier beschreven collectie wordt beheert door de Stichting Cornelis Bakker-Collectie. In een ateliernalatenschap bevinden zich ook tekeningen en prenten van derden die de kunstenaars gebruikten als voorbeeld. Het is het geheel dat de publicatie zo interessant maakt. We zien de kunstenaars in (zelf)portretten – zie bijvoorbeeld de roerende portretten van August Christian Hauck op jongere en latere leeftijd p. 54/p.100 – en we zien hun werk dat in de beschreven periode vanzelfsprekend meer in het teken stond van 'vakmanschap is meesterschap' dan van vrije expressie. Het boek staat vol wetenswaardigheden over het Rotterdamse kunstleven.

Dat de kunstenaars veel moesten 'bijklassen' als decorateur (bijv. Hendrik Bakker), decorschilder of illustrator (affiches, bijv. Frans Bakker, prijswinnend affiche voor de Rotterdamse Nijverheidstentoonstelling, 1905) draagt bij aan de veelzijdigheid van het ruim en goed geïllustreerde boek. Allerlei genres komen voorbij.

Jan Hendrik van de Laar is al even genoemd als historieschilder. Geschiedenis in de 19e eeuw staat, na de Franse tijd, in het teken van de Hollandse natie. Daarvan getuigt bijvoorbeeld het schilderij (1861) 'Een episode uit het beleg van Leiden'. Van de Laar liet zich mede inspireren door stadgenoot en dichter Hendrik Tollens (Wien Neêrlands bloed). Mogelijk kenden ze elkaar. Tollens was behalve dichter ook koopman in verfstoffen.

De herwaardering voor dit soort Romantisch/nationalistische schilderkunst kwam in 1978 met de tentoonstelling 'Het Vaderlandsch Gevoel' in het Rijksmuseum, met vier werken van Jan van de Laar. Het boek van Wilma van Giersbergen effent eveneens de weg voor een herwaardering van het werk van een aantal Rotterdamse kunstenaars die 150 jaar lang hun stempel hebben gedrukt op het kunstleven in Rotterdam en waarvan werken te vinden zijn in onder meer het Stadsarchief Rotterdam, Museum Rotterdam, de Atlas van Stolk, het Mariniersmuseum Rotterdam en het Museum Boijmans Van Beuningen.

René Spork <

Teruggekeerd beeld

HULDE AAN DEN BURGEMEESTER VAN DELFSHAVEN JONKHEER VAN CITTERS VOOR DEN KRACHTIGEN STEUN TOT DAARSTELLING DER DRINKWATERLEIDING 23 JUNI 1884

Steen van Citters terug in Rotterdam

In 1884 werd de laatste burgemeester van de toen nog zelfstandige gemeente Delfshaven geëerd met een gedenksteen omdat door zijn inspanningen Delfshaven een waterleidingnet kreeg. Deze steen kreeg een plaats aan de watertoren bij Schiemond die zojuist in gebruik was genomen. Deze toren met een hoogte van bijna 30 meter had een reservoir van 1500 kubieke meter van waaruit Delfshavenaren fatsoenlijk drinkwater konden ontvangen. De verantwoordelijke burgemeester was Jhr. Frédéric van Citters (1839-1922) die van 1879 tot 1886 burgemeester was van Delfshaven. Na het opgaan in Rot-

terdam werd Citters gekozen in de Rotterdamse gemeenteraad en was hij tot 1910 wethouder. Na het slopen van de toren in 1968 verdween ook de steen, naar het huis van een van de nazaten van de burgemeester elders in het land. Toen deze familie afgelopen jaar verhuisde, wilde ze de steen schenken aan een Rotterdamse erfgoedorganisatie. Door samenwerking tussen Genootschap Historisch Delfshaven en Roterodamum (in het bijzonder bestuurslid Luuk de Boer) is de steen inderdaad naar Rotterdam teruggekeerd. Ze ligt nu in depot in afwachting van een mooie plek in Delfshaven. <

KORTE AGENDA

6 december:
Presentatie Rotterdams Jaarboekje 2018 en
HW&WC-Naoorlogse Bioscoopcultuur
Inloop 16.30 uur
Locatie: KINO, Gouvernestraat 129-133

17 januari 2019:
HW&WC-De reizen van Willem De Wijs
Inloop 17.00 uur
Locatie: Grand Cafe La Buvette, Coolsingel 104

28 februari 2019:
HW&WC-Vrouwenkiesrecht
Inloop 17.00 uur
Locatie: De Machinist, Willem Buytewechstraat 45

Ontvangt u de digitale nieuwsbrief van
Roterodamum nog niet? Stuur een email naar
roterodamum@roterodamum.nl
en we plaatsen u op de verzendlijst.